

‘Osmān b. Ebi’l-‘Āş’ın Hayatı ve İslam Tarihindeki Yeri

MUSTAFA NECATİ BARIŞ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye
Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Divinity, Türkiye
mnecati.baris@hbv.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5727-1715>

Öz

Bu çalışmada Hz. Peygamber’in risalet süresi boyunca stratejik bir yer işgal eden Taif ve bu şehirde meskûn Benū Şakîf kabilesinin dikkat çekici bir üyesi olan ‘Osmān b. Ebi’l-‘Āş’ın (ö. 50-51/670-71) hayatı ve İslam tarihindeki yeri ele alınmaktadır. ‘Osmān b. Ebi’l-‘Āş, geç bir dönem olarak kabul edilebilecek Mekke’nin fethini müteakiben hicretin 9. yılı Ramazan ayında Allah Rasulü’ne bir heyet göndermek suretiyle İslam’ı kabul eden Taiflilerin ilk valisidir. Bizzat Hz. Peygamber tarafından atandığı valilik görevini Hz. Ebū Bekr dönemi ile Hz. ‘Ömer’in hilafet yıllarının ilk iki senesinde de sürdürmüş ve bu dönemde Şakîf kabilesinin dinden dönmesine mâni olmanın yanı sıra irtidat eden kabilelerle mücadele gibi önemli hizmetler icra etmiştir. Daha sonra Hz. ‘Ömer tarafından görevlendirildiği Bahreyn bölgesi valiliğini Hz. ‘Osmān döneminin ilk altı yılında devam ettirmiş, bu süreçte de bugünkü İran sınırları içerisinde kalan Fars bölgesinin fethi ve İslamlaşması yolunda mühim faaliyetler yürütmüştür. Yaklaşık yirmi yıl boyunca Taif ve Bahreyn bölgesinde valilik yapıp İslam medeniyetinin teşekkül sürecine önemli katkılar sunmasına rağmen hakkında bugüne kadar herhangi bir eser kaleme alınmayan ‘Osmān b. Ebi’l-‘Āş, ilk defa bu makale ile müstakil bir çalışmaya konu olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, ‘Osmān b. Ebi’l-‘Āş, Taif, Şakîf, Ridde, Fars, İran.

The Life of ‘Uthmān b. Abī al-‘Āş and His Place in Islamic History

Abstract

This study focuses on the life and historical significance of ‘Uthmān b. Abī al-‘Āş (d. 50-51/670-71), a prominent member of the Banū Thaḳīf tribe, which held a strategic position in the city of Ṭā’if during the Prophet Muḥammad’s prophethood. ‘Uthmān b. Abī al-‘Āş was the first governor of the Ṭā’ifites who accepted Islam by sending a delegation to the Prophet Muhammad in Ramaḍān of the 9th year of the Hijrah, following the conquest of Mecca, which can be considered a late period. Appointed by the Prophet Muḥammad himself, he continued to serve as governor during the caliphate of Abū Bakr and the first two years of the ‘Umar’s caliphate. During this time, he rendered important services, such as preventing the apostasy (irtidād) of the Thaḳīf tribe and combating apostate (Ridda) tribes. He was then appointed governor of Bahrain by Caliph ‘Umar and continued as governor for the first six years of ‘Uthmān’s reign. During this period, he carried out important activities for the conquest and Islamization of the Fārs region, now within the borders of Iran. ‘Uthmān b. Abī al-‘Āş, who served as

the governor of Tā'if and Bahrain for nearly two decades, made significant contributions to the formation of Islamic civilization. Despite his importance, no independent study has been dedicated to him until now. This article is the first independent study focused on him.

Keywords: Islamic History, 'Uthmān b. Abī al-'Āş, Tā'if, Thaḳīf, Ridda, Fārs, Iran.

Giriş

Medeniyetlerin oluşum sürecinde en belirleyici unsurlardan biri dindir. Bu anlamda İslam medeniyeti de adından anlaşılacağı üzere temelinde tevhid inancının olduğu dinî karaktere sahip bir medeniyettir. İlahî vahyin yanı sıra Hz. Muhammed'in önder ve örneğiğinde şekillenmeye başlayan bu medeniyet, Hicaz'da temelleri atıldıktan sonra yaklaşık bir asır içinde etki alanını doğuda Çin sınırları, kuzeyde Kafkasya, batıda ise Atlas Okyanusu ve Fransa'ya (İspanya'da Pirene Dağları'na) kadar genişletmiştir.

İlahî vahyin ilk muhatabı ve uygulayıcısı olan Hz. Peygamber, hayatta iken örnek yaşantısıyla İslam medeniyeti ve toplumu için asıl belirleyici unsur olmuştur. Ancak Allah Resulü'nün vefatından sonra onsuz bir hayata adapte olmaya çalışan İslam toplumu, henüz ilk yıllarda büyük bir yıkımın eşiğinden dönmüş ve Müslümanlar karşı karşıya kaldıkları pek çok soru ya da sorunun çözümü için Hz. Peygamber'i yakından tanıyan, örnek yaşantısını ve sözlerini iyi bilen sahabe neslini ilk müracaat mercii olarak kabul etmişlerdir. Bu doğrultuda karşılaştıkları yeni problemlere Allah Resulü'nü örnek alarak çıkış yolu üretmeye çalışan ashab ise hem İslam toplumuna doğru bir yön vermeye hem de mensup oldukları medeniyeti farklı coğrafyalara taşımaya çabalamıştır.

İslam medeniyetinin teşekkül sürecine önemli katkılar sunan sahabe nesli içerisinde yapmış oldukları faaliyetler ya da hizmetlerle ilgili fazla bilgi bulunmayan veya bulunsa da pek dikkat çekmeyen isimlerin olduğu muhakkaktır. Bu çalışmada da böylesi bir isme sahip olan 'Oşmān b. Ebi'l-'Āş'ın üzerinde durulmuştur. İlk defa başka bir çalışma vesilesiyle karşılaşılan bu ismin hayatı hakkında biraz araştırma yapılıncaya görülmüştür ki kendisi Hz. Peygamber'in davet sürecinde stratejik bir öneme sahip olan Şakīfoğulları kabilesine mensuptur. Hicaz bölgesinin üç büyük şehrinden biri olan Taif'te mukim Şakīfliler, Mekke'deki Kureyş kabilesiyle dinî, siyasi ve ekonomik açıdan hem rekabet hem de ortaklık ilişkisine sahip zengin ve kalabalık bir kabiledir. Bu yüzden Mekke'deki baskı ve şiddet ortamından bunalan Allah Resulü, ilk olarak Benü Şakīf'in kapısını çalmıştır. Zira Şakīfoğulları bölgede pek çok açıdan Kureyş'e karşı durabilecek hatta

caydırıcı rol üstlenerek taviz verdirebilecek en büyük kabilelerden birisidir. Ancak onlar hicretten sonra güçlerini Kureyş ve diğer müşrik Arap kabileleriyle birleştirerek Müslümanlara karşı düşmanca bir tavır sergilemişler ve mücadelelerini Mekke'nin fethinden sonra da sürdürmüşlerdir. Bir müddet sonra mücadeleyi bırakıp İslam dairesine dahil olan Şakîfliler'in yaşadığı Taif şehrine bizzat Hz. Peygamber tarafından atanmış ilk vali ise ‘Osman b. Ebi’l-‘Âş’tır. Yaklaşık beş yıllık Taif valiliği sırasında, taraf değiştirdiği zaman Müslümanları yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakabilecek Hicaz bölgesinin güç merkezlerinden biri olan kendi kabilesinin dinden dönmesine mâni olmanın yanı sıra irtidat eden kabilelerle mücadele gibi önemli hizmetler icra etmiştir. Akabinde on beş yıl Bahreyn bölgesinde valilik yapmış ve ünlü Alman oryantalist Julius Wellhausen'in ifadesiyle bugünkü İran sınırları içerisinde kalan Fars bölgesinin fethinde en büyük paya sahip olmuştur.¹

Yapmış olduğu hizmetlerle İslam tarihinde önemli bir yer işgal eden böylesine önemli bir ismin bugüne kadar ne İslam ne de Batı literatüründe herhangi bir bildiri, makale, tez veya kitap gibi müstakil bir çalışmaya konu teşkil etmemesi son derece ilginçtir. Yalnızca Asri Çubukcu tarafından kaleme alınan “‘Osman b. Ebü’l-‘Âş”² ve Şadık Seccâdî'nin yazdığı “İbn Ebi’l-‘Âş-ı Şekâfî”³ isimli ansiklopedi maddeleri ile hâlihazırda devam etmekte olan “Sahabi Osman b. Ebü’l-‘Âş’ın Hadis Rivayetindeki Yeri”⁴ başlıklı yüksek lisans tezi bu anlamda zikre değerlidir. Ancak söz konusu ansiklopedi maddelerinden biri 450 diğeri de 600 kelimelik bir hacme sahip olup çok genel geçer bilgileri bünyesinde barındırmakta, ilgili yüksek lisans tezi ise henüz tamamlanmadığından hakkında herhangi bir değerlendirme yapılamamaktadır.

‘Osman b. Ebi’l-‘Âş ismi ve yapmış olduğu faaliyetler ayrıntılı bir şekilde gün yüzüne çıkarılmadan Şakîf kabilesinin İslam’ı kabulü ve sonrasındaki durumu, irtidat hareketleri ve Fars bölgesinin Müslümanlaşması gibi İslam tarihinin üç önemli konusuyla ilgili serdedilen ya da edilecek görüş ve yorumlar eksik kalacaktır. Dolayısıyla ilk defa bu çalışma vesilesiyle ‘Osman b. Ebi’l-‘Âş’ın hayatı ve İslam tarihindeki yerine dikkatler çekilerek konu tüm ayrıntılarıyla altı ana başlıkta ele alınmıştır. İlk olarak ismi, künyesi,

¹ Julius Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, 99-100.

² Asri Çubukcu, “Osman b. Ebü’l-‘Âş,” *DİA*, 33:464.

³ Şadık Seccâdî, “İbn Ebi’l-‘Âş-ı Şekâfî,” *DMBİ*, 2:677-678.

⁴ “Hazırlanmakta Olan Tezler,” Yüksek Öğretim Kurumu Başkanlığı Tez Merkezi, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp> (27.09.2024).

nesebi ve ailesine yer verilmiş, daha sonra doğumu, gençliği, Müslüman olması ve Hz. Peygamber dönemindeki icraatlarına, akabinde sırasıyla Hz. Ebū Bekr, Hz. ‘Ömer ve Hz. ‘Osmān dönemlerindeki faaliyetlerine, son olarak da vefatı, şahsiyeti ve ilmî yönüne değinilerek konu tamamlanmıştır. Çalışma sırasında evvela ṭabaḳāt ve vefeyāt türü biyografik eserlerden, sonra da hadis, siyer, meğāzī, genel tarih, ensāb, futūhāt, coğrafya ve ḥarāc türü İslam tarihinin ana kaynaklarından ve önemlerine binaen modern çalışmalardan istifade edilmiştir.

1. İsmi, Künyesi, Nesebi ve Ailesi

Tam adı ‘Osmān b. Ebī'l-‘Āş b. Bişr b. Abdiduhmān (Duhmān) b. ‘Abdillāh b. Hemmām b. Ebān b. Yesār b. Mālik b. Ḥuṭayṭ/Ḥaṭīṭ b. Cuşem b. Ḳasiyy/Kasī b. Munebbih (Şaḳīf)'tir.⁵ Künyesi Ebū ‘Abdillāh olup Taif şehrinde yaşayan Benū Şaḳīf kabilesinin Mālikoğulları koluna mensuptur.⁶ Kaynaklarda babası Ebu'l-‘Āş ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Annesi Fāṭıma bt. ‘Abdillāh b. Ze‘me⁷ (Rabī‘a) b. el-Ḥāris b. Mālik b. Ḥuṭayṭ b. Cuşem b. Şaḳīf'in⁸ hakkında ise yalnızca Āmine'nin yanında Hz. Muhammed'in doğumuna şahitlik ettiği bilgisi yer almaktadır.⁹

Kaynaklarda ‘Osmān b. Ebī'l-‘Āş'ın birkaç kardeşinden bahsedilmektedir. Fakat bunlardan ismi en çok zikredileni, ‘Osmān gibi sahabi olan¹⁰ ve onunla anne baba bir kardeşliği bulunan Ebū ‘Abdumelik künyeli Ḥakem'dir.¹¹ Ḥafs ismindeki diğer bir kardeşinin ise şair olarak tanındığı, çocuklarının Basra eşrafından sayıldığı ve sahabi olup olmadığı bilinmemekle birlikte el-Ḥasen el-Başrī'nin (ö. 110/728) kendisinden hadis rivayetinde bulunduğu zikredilmektedir.¹² Yine Muğire,¹³ Ebū Umeyye ya da Umeyye¹⁴ ve Ebū ‘Amr¹⁵ adlarında üç kardeşinden daha bahsedilmekle

⁵ İbn Sa'd, *Kitābu't-Ṭabaḳāti'l-Kebīr*, 8:68, 9:39; Ḥalīfe b. Ḥayyāt, *Kitābu't-Ṭabaḳāt*, 53, 182-183; Ebū Nu'aym el-İşfahānī, *Ma'rifetu's-Şahābe*, 4:1962.

⁶ İbn Sa'd, *Ṭabaḳāt*, 8:69, 9:40; Ḥalīfe b. Ḥayyāt, *Ṭabaḳāt*, 53; İbn ‘Abdiberr, *el-İstī‘āb fī Ma'rifeti'l-Aşhāb*, 3:1035.

⁷ Ḥalīfe b. Ḥayyāt, *Ṭabaḳāt*, 53, 197.

⁸ İbn Ḥibbān, *Kitābu's-Şikāt*, 3:262.

⁹ İbn Ebī ‘Āşım, *el-Āḥād ve'l-Meşānī*, 6:29; eṭ-Ṭaberānī, *el-Mu'cemu'l-Kebīr*, 25:147, 186; Ebū Nu'aym el-İşfahānī, *Ma'rifetu's-Şahābe*, 6:3539.

¹⁰ İbn Sa'd, *Ṭabaḳāt*, 8:70, 9:40; İbn Keşīr, *el-Bidāye ve'n-Nihāye*, 11:218. Ayrıca bkz. Ḥalīfe b. Ḥayyāt, *Ṭabaḳāt*, 197.

¹¹ Ḥalīfe b. Ḥayyāt, *Ṭabaḳāt*, 197. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, *Ṭabaḳāt*, 8:70, 9:40; İbn Keşīr, *el-Bidāye*, 11:218.

¹² İbn Sa'd, *Ṭabaḳāt*, 9:40. Ayrıca bkz. el-Belāzurī, *Futūḥu'l-Buldān*, 112, 504-505, 546; Ḳudāme b. Ca'fer, *Kitābu'l-Ḥarāc ve Şinā'ati'l-Kitābe*, 387.

¹³ el-Belāzurī, *Futūḥ*, 112, 505, 546, 607; Ḳudāme b. Ca'fer, *Kitābu'l-Ḥarāc*, 387, 412.

¹⁴ el-Belāzurī, *Ensābu'l-Eşraf*, 12:362; el-Belāzurī, *Futūḥ*, 505.

birlikte bunlardan sadece Muğîre için özellikle kardeşi ifadesi kullanılmaktadır. Bu bilgiler ışığında Hâkem haricindeki isimlerin ‘Osmân ile baba bir kardeş olmaları muhtemeldir. Zira ‘Osmân’ın babası Ebu’l-‘Âş’ın, annesi Fâtıma’nın dışında başka bir kadınla evlenip evlenmediği, evlendiyse diğer eş ya da eşlerinden çocuklarının olup olmadığı hususu kaynaklarda yer almamaktadır.

‘Osmân b. Ebi’l-‘Âş, Hz. Peygamber’in en azılı düşmanlarından biri olan amcası Ebü Leheb b. ‘Abdulmuṭṭalib b. Hâşim ile eşi Ummu Cemîl bt. Hârb b. Umeyye’nin (Ebü Sufyân’ın kız kardeşi) kızları Hâlîde ile evlenmiş ve ondan çocukları olmuştur. Ayrıca Ebü Leheb’in diğer kızları Durre ve ‘Azze ile kocaları Dihye b. Hâlîfe b. Ferve el-Kelbî ve Evfâ b. Hâkîm b. Umeyye, ‘Osmân’ın baldızları ve bacanakları arasındadır.¹⁶ Yine ‘Osmân’ın, ashaptan Temîm kabilesine mensup Zibriḳân b. Bedr’in kızıyla da bir evlilik yaptığı ve Zibriḳân’ın diğer damatları olmaları hasebiyle de Sa’d b. Ebî Vaḳḳâs, Misver b. Maḥrame, ‘Amr b. Umeyye ve Hâris b. Hâkem’in yanı sıra kardeşleri Hâkem b. Ebi’l-‘Âş ve Umeyye b. Ebi’l-‘Âş ile bacanak olduğu da rivayet edilmektedir.¹⁷ Ancak bu eşinin adı ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Zibriḳân’ın kızları arasında yalnızca ‘Osmân’ın kardeşi Hâkem’in eşinin ismi bilinmekte olup o da Bekre’dir.¹⁸

‘Osmân’ın çocuklarının hakkında da kaynaklarda fazla bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Yalnızca eşi Hâlîde bt. Ebü Leheb’den dünyaya gelen bir oğlunun adı ‘Abdullâh olarak geçmektedir.¹⁹ ‘Osmân b. Ebi’l-‘Âş’ın Ebü ‘Abdillâh künyesini almasından dolayı muhtemelen ‘Abdullâh onun ilk erkek çocuğudur. Ayrıca Basra kurulduktan sonra şehirde yapılan ilk hamamın ‘Abdullâh’a nispet edildiği de zikredilen bilgiler arasındadır. Yine ‘Osmân’ın Emevîler dönemindeki meşhur Irak valisi Ziyâd b. Ebî Sufyân (Ebîh) ile evli Ummu ‘Abdillâh isminde bir kızından da bahsedilmektedir.²⁰ Hatta bir rivayette ‘Osmân b. Ebi’l-‘Âş’ın kızı Ummu ‘Abdillâh ile damadı Ziyâd’dan olma ‘Anbese ve Ummu Mu‘âviye adlarındaki torunlarına yer verilmektedir.²¹

¹⁵ el-Belâzurî, *Futûh*, 505.

¹⁶ İbn Sa’d, *Ṭabakât*, 10:50-51; İbn Hâbib, *Kitâbu’l-Muḥabber*, 65.

¹⁷ el-Belâzurî, *Ensâb*, 12:361-362.

¹⁸ Ebu’l-Ferec el-İşfahânî, *Kitâbu’l-Eğânî*, 12:207. Ayrıca bkz. eṭ-Ṭaberî, *Târîḫü’t-Ṭaberî Târîḫü’r-Rusul ve’l-Mulûk*, 6:596.

¹⁹ Hâlîfe b. Ḥayyât, *Ṭabakât*, 197-198.

²⁰ el-Belâzurî, *Futûh*, 493, 576.

²¹ el-Belâzurî, *Ensâb*, 5:397.

2. Doğumu, Gençliği, Müslüman Olması ve Hz. Peygamber Dönemindeki Faaliyetleri

Kaynaklarda ilk defa ‘Osmān b. Ebi’l-‘Āş’ın ismine, hicretin 9. yılı Ramazan ayında (Aralık 630-Ocak 631) vuku bulan Şakifoğulları heyetinin Medine’de Hz. Peygamber’i ziyareti hadisesinde rastlanılmaktadır. Dolayısıyla doğumu ve gençlik yılları ile ilgili herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemektedir. Yalnızca söz konusu ziyaret sırasında Taif’ten gelen heyetin en genç üyesi olduğu bilgisine kaynaklarda sıkça yer verilmekte²² ve o sıralarda 27 yaşında bulunduğuyla ilgili tek bir rivayet aktarılmaktadır.²³ Eğer bu rivayeti doğru kabul edecek olursak ‘Osmān’ın doğum tarihi yaklaşık olarak miladi 603-604 yıllarına denk gelmektedir.

‘Osmān’ın doğup büyüdüğü şehir olan Taif ve bu şehrin sakinleri Benü Şakîf, hem Allah Resulü’nün hayatında hem de İslam tarihinde önemli bir yere sahipti.²⁴ Zira Hz. Peygamber’in mensup olduğu Kureyş ile Şakîf kabilesi arasında hem siyasi ve ekonomik açıdan hem de akrabalık yönüyle sıkı bir ilişki vardı. Ayrıca Taif şehri Hicaz bölgesinin en önemli ve büyük üç şehirden biri olup Mekke’nin oldukça yakınında yani takriben 90 km doğusunda bulunmaktaydı.²⁵ Dolayısıyla peygamberliğini ilan ettikten bir müddet sonra davası için yeni bir yurt aramaya mecbur kalan Allah Resulü’nün ilk hedefi Taif şehri ve bu şehrin sakinleri sıfatıyla Şakifoğulları olmuştu. Bununla birlikte onların İslam dairesine dahil olmaları ise oldukça geç bir dönemde gerçekleşmişti.

Şakîfliler, peygamberlikle görevlendirilen Hz. Muhammed’e karşı ilk andan itibaren olumsuz bir tavır içinde olmuşlar, hatta Kureyşli müşriklerin kendisine ve ilk Müslümanlara karşı tutumlarını gittikçe sertleştirmeleri üzerine davetini Mekke dışındaki bir merkeze götürmek için Taif’e gittiğinde ona hayatının en zor günlerinden birini yaşatmışlardı.²⁶ Yine hicreti müteakiben başlayan Mekke-Medine arasındaki mücadele sırasında, müşriklerle beraber hareket etmişler ve müttetiklerinin safında başta Uhud ve Hendek savaşları olmak üzere hemen hemen her mücadeleye iştirak

²² el-Vākidi, *Kitābu’l-Megāzi*, 3:966; İbn Hişām, *es-Siretu’n-Nebeviyye*, 4:183; İbn Sa’d, *Ṭabaḳāt*, 8:68-69, 9:39.

²³ Ebū Nu’aym el-İşfahānī, *Ma’rifetu’s-Şahābe*, 4:1962.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. İrfan Aycan, “Sakîf Kabilesi ve Taif Şehrine İslâm Tarihi Açısından Bir Bakış,” 209-235; İrfan Aycan, “Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü,” 119-141.

²⁵ Meşhur coğrafyacı Yâkût el-Ḥamevî iki şehir arasındaki mesafenin yürümeyle yarım ya da bir günlük veya 12 fersahlık (yaklaşık 75 km) olduğunu bildirmektedir. Bkz. Yâkût el-Ḥamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, 4:8-9.

²⁶ İbn Hişām, *es-Sire*, 2:67-69; İbn Sa’d, *Ṭabaḳāt*, 1:179-181; el-Buḫārî, *Şaḫîḫu’l-Buḫārî*, Bed’u’l-Halk, 7 (no: 3231).

etmişlerdi.²⁷ Mekke’nin fethinden sonra sıranın kendilerine de geleceğini düşünen Hevâzinlilerin Müslümanlara karşı bir ölüm kalım savaşı açmaya hazırlanmalarını duyunca ordularına katılmışlar ve çarpışmanın şiddetlenmesinde pay sahibi oldukları Huneyn Savaşı’nda, içlerinde kabile liderlerinden bazı isimlerin de yer aldığı yüze yakın kayıp vermişlerdi. Mağlubiyetin akabinde savaş meydanından kaçan Hevâzin ve Şakîfliler’in büyük bir kısmı Taif’e sığınmış, bunun üzerine Allah Resulü şehri kuşatma altına almıştı. Fakat Taifliler’in ellerinde takriben bir yıllık erzak bulundurmaları ve haram ayların yaklaşması nedeniyle bir ay kadar sonra kuşatmaya son verilmişti. Ashaptan bazı kimselerin Taif halkı için beddua etmesini istemeleri üzerine Hz. Peygamber şehri hicret öncesi ziyaretinde yaptığı gibi, “Allah’ım! Şakîfoğulları’na hidayet nasip eyle ve onları Müslüman olarak bize gönder” şeklinde dua etmişti.²⁸ Hevâzinliler’den Huneyn Savaşı’nda esir düşenlerin serbest bırakılması akabinde Resul-i Ekrem’in huzuruna çıkıp Müslüman olan ve kendi kabilesi yanında civar kabilelere de âmil olarak görevlendirilen Hevâzinli Mâlik b. ‘Avf bölgedeki müşrik kabileleri baskı altına almaya başlamıştı. Hemen hemen aynı dönemde Şakîf’in önemli isimlerinden ‘Urve b. Mes’ûd da Medine’yi ziyaret edip İslamiyet’i kabul etmiş ve Taif’e dönerek kabilesinden ileri gelenleri İslam’a davet etmek üzere Hz. Peygamber’den izin almış, ancak Taif’e döndükten kısa bir süre sonra davet faaliyetleri sırasında öldürülmüştü. Hatta Benü Şakîf’in kollarından Mâlik ve Ahlâfoğulları yapmış oldukları bu icraattan dolayı aralarında övünme yarışına bile girmişlerdi.²⁹ Mâlik b. Avf’ın baskılarından bunalan, ‘Urve b. Mes’ûd’un haksız bir şekilde öldürülmesinin ardından Mekke pazarını kaybeden ve İslam dinini kabul eden komşu kabilelerin âdeta kuşatması altında kalan Şakîfliler, Müslümanlarla savaşmayı göze alamayınca 9/630 yılında Medine’ye bir heyet göndermeye karar vermişlerdi.³⁰

Mekke’nin Fethi, Huneyn Savaşı, Taif Muhasarası ve sonrasında yaşanan gelişmeler, Şakîflilere Müslümanlarla anlaşmaktan başka bir çıkış yolu bırakmamıştır. Bu sebeple şehrin ileri gelenleri durumu istişare etmek için kabilenin önemli isimlerinden ve Allah Resulü’nün hicretten önceki Taif

²⁷ el-Vâkıdî, *el-Megâzî*, 1:201, 203; el-Belâzurî, *Ensâb*, 1:382, 427.

²⁸ el-Vâkıdî, *el-Megâzî*, 3:885-886, 907-908, 922-937; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4:81, 93-94, 117-118, 120-124.

²⁹ el-Vâkıdî, *el-Megâzî*, 3:954-956, 960-962; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4:130-131, 180-181.

³⁰ Taifliler ile Müslümanlar arasındaki ilişkiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aycan, “Sakîf Kabilesi ve Taif Şehrine İslâm Tarihi Açısından Bir Bakış,” 220-227; Aycan, “Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü,” 120-121.

ziyareti sırasında İslam'a davet ettiği kişilerden biri olan 'Abduyālil b. 'Amr'a gitmişlerdir. Yapılan müzakereler neticesinde Hz. Peygamber ile görüşmek üzere 'Abduyālil başkanlığında bir heyetin Medine'ye gönderilmesine karar verilmiştir. Hicretin 9. yılı Ramazan ayında 6 kişiden oluşan heyet³¹ Tai'f'ten yola çıkmış ve söz konusu heyetin en genç üyesi olarak 'Osmān b. Ebi'l-'Āş da bu seyahatte hazır bulunmuştur.³²

Heyet üyeleri yollarının üzerinde yer alan Dāru Hurud mevkiinden sonraki Qanāt Vadisi'ne gelince konaklamış ve orada dağınık şekilde bulunan bir deve sürüsüne denk gelmişlerdir. Aralarından biri "Bu develerin kime ait olduklarını sahiplerine sorsak da bize Muhammed'den haber verse" demiş ve bu iş için 'Osmān b. Ebi'l-'Āş'ı görevlendirmişlerdir. 'Osmān hayvanların yanına gittiği zaman orada ashabın develerini otlatmakta olan Muğire b. Şu'be ile karşılaşmıştır. Aralarında geçen konuşmadan sonra doğup büyüdüğü şehrin sakinlerinin yani hemşerilerinin gelişine çok sevinen Muğire, develeri onlara emanet ederek Şakīf heyetinin geldiğini haber vermek üzere Allah Resulü'nün yanına gitmiştir.³³

Medine'ye ulaştıktan sonra Hz. Peygamber'le görüşmelere başlayan Şakīfî heyet üyeleri, şehirde buldukları süre zarfında hemşerileri Muğire b. Şu'be'nin evinde misafir olmuşlardır. Ayrıca Allah Resulü Şakīfîler için Mescid-i Nebevî'de de üç ayrı çadır hazırlatmış ve bu sayede vakitlerinin birçoğunu burada geçirerek hem kendisiyle görüşmelerini burada yapmalarını hem de ashabın mescitteki örnek hallerine şahitlik etmelerini temin etmiştir. Tüm bunlar yaşanırken heyetin yaşça en küçük üyesi olan 'Osmān ise beraberlerinde getirdikleri yüklerin başında kalmıştır. Diğer heyet üyeleri öğleden sonraları Hz. Peygamber'in yanından dönüp uykuya dalınca, yakaladığı fırsatı kaçırmak istemeyen 'Osmān, bizzat görüşebilmek için Allah Resulü'nün yanına gitmiş, ondan İslam ile ilgili bilgiler vermesini ve Kur'an okumasını talep etmiştir. Duyduklarından son derece etkilenen 'Osmān, Müslüman olmuş ve bu durumu ilk önceleri diğer heyet üyelerinden gizli tutmuştur. Bu süreçte İslam'ı daha iyi anlayabilmek için Hz. Peygamber'in yanına defalarca gidip gelmiş ve bizzat onun ağzından bazı sureleri öğrenmiştir. Allah Resulü'nün müsait olmadığı zaman

³¹ İbn Sa'd eserinde, heyette bulunanların sayıları ile ilgili olarak belirlenen 6 kişi dışında yaklaşık 70 kişinin ya da heyet üyeleriyle birlikte 10 küsur kişinin bulunduğu dair rivayetlere yer vermektedir. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakāt*, 1:271.

³² el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3:963, 966; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4:182; İbn Sa'd, *Tabakāt*, 1:271, 8:68-69, 9:39.

³³ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3:963-964. Ayrıca bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4:182; İbn Sa'd, *Tabakāt*, 1:271.

dilimlerinde ise Hz. Ebū Bekr’i ve Ubeyy b. Ka’b’ı ziyaret ederek onlardan da İslam dini hakkında malumat almış ve Kur’an dinlemiştir. ‘Osmân’ın bu durumundan son derece memnun olan Hz. Peygamber, onun bu halini çok beğenmiş ve sevmiştir.³⁴

Şakîf heyetinin Allah Resulü ile görüşmeleri birkaç gün daha devam etmiş ve bazı konularda taviz istekleri olmuş fakat hiçbir talepleri kabul görmemiştir. En sonunda iki taraf arasında anlaşma imzalanmış ve heyet Taif’e doğru yola çıkmadan önce “Ey Allah’ın Resulü! Bize emîrlik (valilik, imamlık, öğretmenlik) yapması için aramızdan birini görevlendir” demişlerdir. Hz. Peygamber de bu istek üzerine her ne kadar heyetin en genç üyesi olsa da zekâsını, İslam’a karşı olan ilgisini ve Kur’an’dan bazı sureleri ezberlemiş olduğunu bizzat müşahede ettiği için ‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş’ı onlara emîr (vali, imam, öğretmen) olarak görevlendirmiştir. Ayrıca yola çıkmadan evvel zayıf olanları (hasta, yaşlı, çocuk ve ihtiyaç sahibi gibi) göz önünde bulundurarak el-‘Alağ vb. sureler okumak suretiyle namazları kısa tutmasını, yaptığı işten dolayı ücret talep etmeyecek bir müezzin görevlendirmesini ondan istemiş³⁵ ve kabilelerine ait olan Lât putunun bulunduğu yere de bir mescit yapılmasını emretmiştir.³⁶ Yine Şakîflilerin emîr talep ettikleri zaman orada hazır bulunan Hz. Ebū Bekr de ‘Osmân için şu cümleleri sarf etmiştir: “Ey Allah’ın Resulü! Ben onların arasında şu delikanlıyı İslam’ı kavrama ve Kur’an’ı öğrenme konusunda en isteklisi görüyorum.”³⁷

‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş’ın Taif’e emîr olarak görevlendirilmesi ile ilgili ilk kaynaklarda yer alan rivayeti, muahhar kaynakların birçoğu da hemen hemen aynı şekilde zikretmekle beraber hadis, kelim, tasavvuf ve tarih alanındaki çalışmalarıyla meşhur olan Ebū Nu’aym el-İşfahânî (ö. 430/1038) farklı bir varyantıyla aktarmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber tarafından Taif’in emirliği görevi tevdi edilen ‘Osmân’a aynı zamanda bir Mushaf da verilmiştir.³⁸ Fakat kaynağı belli olmayan bu ek bilginin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı ile ilgili biraz düşünüldüğünde, daha çok hadis kaynaklarının kullanılmış olabileceği fikri zihinlerde belirmektedir. Nitekim

³⁴ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3:964-966; İbn Sa’d, *Tabakât*, 1:271, 8:68, 9:39.

³⁵ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3:966-969; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4:182-184; İbn Sa’d, *Tabakât*, 8:68-69, 9:39-40.

³⁶ Ebū Nu’aym el-İşfahânî, *Ma’rifetu’s-Şahâbe*, 4:1962; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A’lâm*, 1:451.

³⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4:183; eṭ-Ṭaberî, *Târîḥ*, 3:99; İbnü'l-Eşîr, *Usdu'l-Gâbe fî Ma’rifeti’s-Şahâbe*, 3:574.

³⁸ Ebū Nu’aym el-İşfahânî, *Ma’rifetu’s-Şahâbe*, 4:1962; Ayrıca bkz. Kasım Şulul, *Kur’ân Tarihi (Kaynaklar, Terim-Süreç Analizi, Kadîm Mushaflar)*, 276.

sahabilerin hayatları hakkında ilk ve güvenilir kaynaklardan biri olduğu söylenen³⁹ ve eserinde yer verdiği hadislerin çoğu ashabın meşhur isimlerinin rivayetleri olmakla beraber bazen bunlar arasında garîb rivayetleri de zikredebilen İbn Ebî 'Âşım (ö. 287/900) ile onun tarafından nakledilmiş olan hadislerin pek çoğunun bulunabileceği tek kaynak esere sahip olan eṭ-Ṭaberânî'nin (ö. 360/971),⁴⁰ bahse konu olan rivayeti 'Osmân b. Ebi'l-'Âş'a verilen Mushaf kısmını da dâhil etmek suretiyle aktardığı müşahede edilmektedir. Hatta İbn Ebî 'Âşım söz konusu rivayeti ve İbn 'Ömer'e ait bir başka rivayeti esas alarak Kur'an'ın Allah Resulü hayatta iken cem' edilerek Mushaf haline getirildiğini de öne sürmektedir.⁴¹ Fakat tarihî gerçeklikler ve kaynakların büyük çoğunluğunun aktardığı rivayetler dikkate alındığı zaman İbn Ebî 'Âşım'ın bu düşüncesinin iddiadan ileriye gidemediği görülmektedir.

Taife döndükten sonra Şakîflilere namaz kıldırıp Kur'an okumayı öğretme⁴² dışında ne tür faaliyetler yaptığı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmayan 'Osmân, valilik görevini Hz. Peygamber'in vefatına (13 Rabî'ulevvel 11/8 Haziran 632) kadar yaklaşık bir buçuk yıl boyunca devam ettirmiştir.⁴³ Bu süreçte Taif ve çevresini Mâlik b. 'Avf ile beraber yönetmiş, Taif'in şehir merkezi ile bağlı beldelerinden kendisi, Hevâzin kabilesine tâbî olan kırsal kesimlerden ise Mâlik sorumlu olmuştur.⁴⁴

3. Hz. Ebü Bekr Dönemindeki Faaliyetleri

'Osmân b. Ebi'l-'Âş, Allah Resulü'nün vefatından sonra iş başına gelen Hz. Ebü Bekr döneminde de (Rabî'ulevvel 11-Cemâziyelâhir 13/Haziran 632-Ağustos 634) Taif valiliği görevine devam etmiştir.⁴⁵ Ancak Hz. Ebü Bekr'in hilâfet yılları, âdeta bir geçiş süreci olması hasebiyle önemli hadiselerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu bağlamda Müslümanların karşı karşıya kaldığı en önemli hadiselerden biri, kısaca ridde hareketleri olarak bilinen Müslüman olmaya devam etmekle birlikte zekat vermek istemeyerek merkezi otoriteyi tanımayanların, peygamberlik iddiasında bulunanların ve onların etrafında toplanan asi grupların toplu isyan girişimleridir. Aslında ilk isyan teşebbüsleri Hz. Peygamber henüz hayatta

³⁹ Mehmet Yaşar Kandemir, "Hadis," *DİA*, 15:55.

⁴⁰ Raşit Küçük, "İbn Ebü 'Âşım," *DİA*, 19:423.

⁴¹ Bkz. İbn Ebî 'Âşım, *el-Âḥād*, 3:191; eṭ-Ṭaberânî, *el-Mu'cem*, 9:53.

⁴² İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 9:39.

⁴³ İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 8:69; İbn Hâbib, *el-Muḥabber*, 127; eṭ-Ṭaberî, *Târîḥ*, 3:318.

⁴⁴ eṭ-Ṭaberî, *Târîḥ*, 3:318; İbnü'l-Eşîr, *el-Kâmil fi't-Târîḥ*, 2:230.

⁴⁵ İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 8:69; Hâlif b. Ḥayyât, *Târîḥu Hâlif b. Ḥayyât*, 123; İbn Hâbib, *el-Muḥabber*, 127.

iken Yemen bölgesinde başlamıştır. Allah Resulü söz konusu isyan girişimleri için birlikler gönderip bunların bir kısmını bastırılmışsa da bu sorun Hz. Peygamber'den sonra Müslüman toplumun birlik ve beraberliğinin yanı sıra varlığını da ortadan kaldıracabilecek boyutlara ulaşmış ve bu toplu isyan teşebbüslerinin bastırılması için hem çok sayıda Müslüman şehit düşmüş hem de uzun bir mücadelenin yürütülmesi gerekmiştir.⁴⁶

Hız. Ebü Bekr de tıpkı Allah Resulü'nün yaptığı gibi çıkan isyanlara ve isyancılara karşı elçiler ve mektuplar vasıtası ile mücadeleye girişmiştir. Önce isyana karışmayan bölgelerin güvenliğini temin etmek isteyen halife, bu anlamda ilk mektubu Mekke valisi Attâb b. Esîd'e ikincisini de Taif valisi ‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş'a göndermiştir. Hız. Ebü Bekr, ‘Attâb'tan başlarına güvendiği bir kişiyi görevlendirerek başta Mekke olmak üzere tüm valilik bölgesine beş yüz kişilik takviye bir birlik göndermesini istemiştir. Bunun üzerine ‘Attâb göndereceği kişileri belirlemiş ve başlarına Hâlid b. Esîd'i getirmiş, ayrıca her kabilenin emîrini de harekete geçirmiştir. Halife, benzer şekilde ‘Osmân'a da Taif başta olmak üzere kendine bağlı her yerleşim birimine asker yollamasını ve başlarında da güvendiği kişilerin bulunmasını emretmiştir. ‘Osmân da sorumluluğu altındaki her bir bölgeye yirmişer asker göndermiş ve kardeşini de (Hakem b. Ebi'l-‘Âş) onların başına görevlendirmiştir.⁴⁷ Hatta bu süreçte kendi kabilesi Şakîf de isyan etmeye niyetlenince onlara şu sözlerle engel olmuştur: “Arapların en son Müslüman olanları sizlersiniz. Sakın ha! Dinden ilk çıkanları da siz olmayın.”⁴⁸

Merkezî konumda bulunan Mekke ve Taif'in güvenliği sağlandıktan sonra farklı bölgelerde ortaya çıkan isyanların bastırılması için de Hız. Ebü Bekr tarafından mektuplar yazdırılmıştır. Bu doğrultuda ilk mektup yine Mekke valisi ‘Attâb b. Esîd'e gitmiş ve ona görev bölgesindeki İslam dininden ayrılmayan kabilelerle birlikte isyan edenlerin üzerine gitmesi emredilmiştir. Akabinde ikinci mektup ‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş'a gitmiş ve ondan da aynı şey istenmiştir. Attâb, Tihâme bölgesinde toplanan Mudlic, Huzâ'a ve Kinâne kabilelerinden bazı gruplar üzerine kardeşi Hâlid b. Esîd'i, ‘Osmân da Ezd kabilesinin Yemen ve Serât bölgesinde yaşayan Şenüe kolu üzerine ‘Osmân b. Rabî'a'yı göndermiştir. Başlarında Hümeyda b. Nu'mân'ın bulunduğu Ezd, Becile ve Hâs'am kabilelerine mensup isyancılar ile

⁴⁶ Bkz. eř-Taberî, *Tarih*, 3:184-187, 227-342; İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil*, 2:168, 182-183, 201-237.

⁴⁷ eř-Taberî, *Tarih*, 3:322.

⁴⁸ İbn ‘Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, 1:58; İbn ‘Abdilberr, *el-İstî‘âb*, 3:1035-1036; İbn Hacer, *el-İşabe fi Temyizi's-Şahâbe*, 6:388.

Müslümanlar Şenüe'de karşı karşıya gelmiş ve isyancı grup hezimete uğratılmış, başlarındaki Humeйда ise ordusu dağılınca savaş meydanından kaçmıştır.⁴⁹ 'Osmān b. Ebi'l-Āş'ın görevlendirdiği ordu, bu mücadele sırasında hem konumları hem de güçleri itibariyle stratejik öneme sahip Ezd, Becile ve Has'am gibi dikkat çekici üç kabileyle karşı karşıya gelmiştir. Zira ilerleyen yıllarda görülecektir ki yapılan fetihler ile Sıffin Savaşı da dahil birçok mühim hadisede bu üç kabile baş rollerde yer almış ve belirleyici olarak önemli bir konuma sahip olmuştur.⁵⁰

4. Hz. 'Ömer Dönemindeki Faaliyetleri

'Osmān b. Ebi'l-Āş, Hz. 'Ömer döneminin ilk iki yılında da (13-15/634-636) Taif valiliği görevine devam etmiştir.⁵¹ Ancak Taif'teki görev süresinin tam iki yıl sürüp sürmediği hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Zira görevden alınış tarihi ile ilgili hicrî 14 yılı veya 15 yılının başı olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.⁵² Bu doğrultuda özellikle el-Belāzurî'ye (ö. 279/892-893) ait olan rivayet esas alınarak bir çıkarımda bulunulacak olursa, 'Osmān'ın hicrî 14 yılı sonu (Ocak-Şubat 636) ya da 15 yılı başına kadar (Şubat-Mart 636) yani Hz. Ebū Bekr'in vefatından (22 Cemāziyelāhir 13/23 Ağustos 634) sonra takriben bir buçuk yıl daha Taif'te görev yaptığı ve buradaki toplam valilik süresinin 5 yıl civarında olduğu söylenebilir.

Aslında Hz. 'Ömer'in Taif valisi 'Osmān b. Ebi'l-Āş ile ilgili tasarrufu onu görevden almaktan ziyade bir yer değişikliğidir. Zira İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) zikrettiği bir bilgiye göre Hz. 'Ömer Bahreyn'e vali ataması yapmak istediği zaman kendisine 'Osmān'ı tavsiye etmişler o da "Allah Resulü'nün Taif'e emîr tayin ettiği kimseyi ben görevden alamam" diyerek bu teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine etrafındakiler "Ey Mü'minlerin Emîri! İsteddiği birini kendi yerine bırakmasını söylersen onu görevden almış sayılmazsın" demişler, halife de bu seçeneği kabul edip 'Osmān b. Ebi'l-Āş'a "Beğendiğin birini yerine bırak ve yanıma gel" yazan bir mektup göndermiştir. Söz konusu mektup kendisine ulaşınca 'Osmān yerine kardeşi Hâkem b. Ebi'l-Āş'ı bırakıp halifenin yanına gelmiş, Hz. 'Ömer de onu Bahreyn valiliği ile görevlendirmiştir.⁵³ Yine İbn Hâbib'in (ö. 245/860)

⁴⁹ eṭ-Ṭaberî, *Târîh*, 3:319-320; İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil*, 2:230.

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Becile (Benî Becile)," *DİA*, 5:287; Hüseyin Algül, "Ezd (Benî Ezd)," *DİA*, 12:46-47; Hüseyin Algül, "Has'am (Benî Has'am)," *DİA*, 16:281-282.

⁵¹ Hâlife b. Hâyyât, *Târîh*, 134; İbn Hâbib, *el-Muḥabber*, 127; el-Belāzurî, *Futūh*, 607; Kudâme b. Ca'fer, *Kitābu'l-Ḥarâc*, 413.

⁵² el-Belāzurî, *Futūh*, 112; eṭ-Ṭaberî, *Târîh*, 3:597; İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil*, 2:337; İbn Keşîr, *el-Bidāye*, 9:641.

⁵³ İbn Sa'd, *Ṭabakât*, 8:69-70.

aktardığı bir rivayete göre de ‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş fütuhata çıkmak için mektupla halifeden izin talep etmiş, Hz. ‘Ömer de cevaben “Ben seni görevden almam ancak sen istersen yerine birini bırakabilirsin” şeklinde karşılık vermiştir. Bu cevap üzerine ‘Osmân, Ya‘lâ b. ‘Abdillâh er-Rabî‘a’yı yerine bırakmış, halife de kendisini Bahreyn ve Uman’a vali olarak atarken kardeşi Hâkem b. Ebi'l-‘Âş’ı da ona yardımcı olması için peşinden göndermiştir.⁵⁴ Anlaşıldığı kadarıyla Hz. ‘Ömer, Hz. Peygamber’in tayin edip Hz. Ebû Bekr’in de görevine devam ettirdiği ve muhtemeldir ki şehirde yaşayan halkın da kendisinden memnun olduğu bir valiyi vazifeden alma ya da görev yeri değişikliğine gitme konusunda çekinceli davranmış ve ihtiyatlı hareket etmiştir.

El-‘Alâ’ b. Hâdramî’den sonra⁵⁵ hicrî 14 yılı sonu ya da 15 yılı başında (Ocak-Mart 636) Bahreyn ve ona tâbî olan bölgelerin valiliğine atanan ‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş, bu vazifeyi Hz. ‘Ömer’in vefatına kadar (26 Zilhicce 23/3 Kasım 644)⁵⁶ yani takriben 9 yıl boyunca sürdürmüştür. Görevde bulunduğu yıllar içerisinde devam etmekte olan fütuhatin içinde aktif rol almış, bilhassa bugünkü İran sınırları içerisinde kalan Fars bölgesinin fethinde büyük yararlılıklar göstermiştir. El-Ahnef b. Kays’ın önerisi doğrultusunda Fars diyarına düzenlenecek geniş bir askerî harekâta izin veren halife, burada görev alacak komutanları bizzat belirlemiş ve bu doğrultuda atadığı isimlerden biri de ‘Osmân olmuştur. Hicrî 17 yılında (638) Hz. ‘Ömer, harekâtın üs merkezi olarak belirlediği Basra şehrinin valisi Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’ye, harekâtla ilgili talimatlarını bildirmek üzere şehirden çıkarak Küfe sınırına gitmesini emretmiş ve görevlendirilen her bir komutana sancaklarını vermek üzere de Medine’den Suheyl b. ‘Adiyy’i göndermiştir. Yedi farklı koldan düzenlenecek söz konusu harekâta Horasan bölgesinin sancağı el-Ahnef b. Kays’a, İştahr sancağı ‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş’a, Kirmân sancağı Suheyl b. ‘Adiyy’e, Sicistân sancağı Aşım b. ‘Amr’a, Mukrân sancağı Hâkem b. Umeyr et-Tağlibî’ye, Fesâ ve Darâbcird sancağı Sâriye b. Zuneym el-Kinânî’ye, Erdeşir-i Hürra ve Sâbûr sancağı da Mucâşif b. Mes‘ûd es-Sulemî’ye teslim edilmiştir. Bu komutanlar hicrî 17

⁵⁴ İbn Hâbib, *el-Muḥabber*, 127.

⁵⁵ Bazı rivayetlerde ‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş’ın Bahreyn valiliği görevine, el-‘Alâ’ b. Hâdramî’den sonra gelen Kudâme b. Maz‘ûn’dan ya da Kudâme’yi müteakiben bu görevi yürüten Ebû Hurayra’dan sonra atandığı bilgileri de yer almaktadır. Bkz. Hâlife b. Hâyât, *Târîḥ*, 154; el-Belâzurî, *Futūḥ*, 111-112.

⁵⁶ el-Belâzurî, *Futūḥ*, 112; Kudâme b. Ca‘fer, *Kitâbu'l-Ḥarâc*, 386, 413. Ayrıca bkz. Hâlife b. Hâyât, *Târîḥ*, 154; et-Taberî, *Târîḥ*, 4:241; İbnu'l-Eşir, *el-Kâmil*, 2:468.

yılında görevlendirildikleri bölgelere gitmek üzere kamp kurmuşlar ancak hazırlıkların tamamlanması 18. yıla (639) sarkmıştır.⁵⁷

‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş’ın Hz. ‘Ömer dönemindeki askerî faaliyetlerde kendini ilk gösterdiği icraatı, İran sınırları içerisinde kalan Basra körfezindeki bir adaya ordu göndermesidir. Yeni görev yeri olan Bahreyn ve Uman bölgelerinde hâkimiyeti tesis eden ‘Osmân, hicretin 19. yılında (640) kardeşi Hâkem b. Ebi'l-‘Âş’ı ‘Abdulqays, Ezz, Temîm, Benû Nâciye ve diğer kabilelerden oluşan büyük bir ordunun başında, deniz yoluyla İran bölgesine göndermiştir. Hâkem, emrindeki ordu ile önce Hürmüz Boğazı’nda Fars bölgesinin denizden giriş kapısı olarak nitelendirilebilecek oldukça stratejik bir konuma sahip Ebr-i Kāvân (Keşm) adasını⁵⁸ fethetmiş, ardından Fîrûzâbâd yakınlarındaki İran’ın beş idari bölgesinden biri olan Erdeşîr-i Hurrâ toprakları üzerinden Errecân ve Şîrâz civarındaki Tevvec’i⁵⁹ fethetmiş, ‘Abdulqays başta olmak üzere diğer Arap kabilelerinden Müslümanları buraya yerleştirmiştir.⁶⁰

Kardeşi Hâkem eliyle bu operasyonu yürüten ‘Osmân ise bu süreçte (19/640) Küfe valisi Sa’d b. Ebî Vakķâs’ın yönlendirmesiyle el-Cezîre bölgesinin fethinde yer almıştır. Zira Şam ve Irak bölgelerinin fethinden sonra Hz. ‘Ömer, el-Cezîre bölgesinin de fethedilmesi yönünde Sa’d’a talimat vermiş, o da bu doğrultuda ‘İyâd b. Ğanm’i ordunun başına, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, ‘Ömer b. Sa’d b. Ebî Vakķâs ve ‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş’ı da yardımcı birliklerin sorumluluğu ile görevlendirmiştir. Ordusuyla birlikte yola çıkan ‘İyâd önce er-Ruhâ’ya (Urfa) inmiş ve yöre halkıyla cizye antlaşması yapmış, akabinde bu durumu gören Harran halkıyla da benzer şekilde anlaşmıştır. Daha sonra Müslümanlara kalkan olmaları için süvari birlikleriyle Ebû Mûsâ el-Eş’arî’yi Nusaybin’e, ‘Ömer b. Sa’d’ı da Ra’sul’ayn üzerine göndermiştir. Bu sırada ordusunun geriye kalan kısmıyla Dârâ üzerine yürüyüp orayı fetheden ‘İyâd, ‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş’ı ise Dördüncü Ermeniye bölgesine sevk

⁵⁷ eř-Taberî, *Târîh*, 4:94; İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil*, 2:395.

⁵⁸ Ebr-i Kāvân (Keşm), Basra/Fars Körfezi'nin girişine yakın stratejik jeopolitik konumu nedeniyle tarihin birçok döneminde farklı milletler tarafından sık sık saldırıya uğramış bir ticaret ve denizcilik merkezi olup bulunduğu bölgenin en büyük adasıdır.

⁵⁹ Tevvec, Fars bölgesindeki fetihler sırasında Müslümanlara ait orduların, Ebr-i Kāvân (Keşm) adasından sonra girdikleri ilk şehirlerden biridir. Bu fetihlerin akabinde ikliminin Arap yarımadasındakine benzerliği nedeniyle Arap kabileleri burada iskân edilmiştir. Ayrıca şehir zamanla Müslümanların askerî seferleri için merkezî bir üs haline gelmiştir. Sâbûr, Darâbcird ve İştâhr gibi bölgelere düzenlenen fetihler bu şehir üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bkz. Mehlika Üstündağ, "İslâm Hâkimiyetinin Başlangıcından Selçukluların Gelişine Kadar Fars Bölgesi (Siyasî ve Sosyokültürel Tarihi)", (doktora tezi), 51.

⁶⁰ el-Belâzurî, *Futûh*, 544; Ğudâme b. Ca'fer, *Kitâbu'l-Harâc*, 386-387. Ayrıca bkz. Hâlifî b. Hâyyât, *Târîh*, 141-142.

etmiştir. ‘Osmân ve beraberindeki birlikler gittikleri bölgede çarpışmak zorunda kalmışlar ve ashtan Şafvân b. el-Mu‘atçal burada şehit düşmüştür. Ancak bu bölgenin halkı da neticede ‘Osmân ile sulh yapmak zorunda kalmış ve hane başına yıllık bir dinar cizye vermeyi kabul etmişlerdir.⁶¹

İran’ın İştahr bölgesindeki fetih faaliyetlerini bizzat organize etmek için hicretin 21. yılında (642) Tevvec’e yerleşen ‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş, burada düzenli bir şehir hayatına geçişi sağlamış ve Hz. ‘Ömer’in vefatına kadar yaz aylarını seferde kış mevsimini Tevvec’te geçirmiştir.⁶² el-Belâzurî’nin aktardığına göre göndermiş olduğu mektupla ‘Osmân’a Fars bölgesine gitmesini emreden bizzat Hz. ‘Ömer’dir. Bunun üzerine ‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş, kardeşi Muğire’yi veya Hafş’ı yerine vekil bırakarak Tevvec’e geçmiştir. Akabinde halife tarafından bir mektup da Basra valisi Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’ye gönderilerek ondan yapılacak seferler sırasında ‘Osmân’a yardım etmesi istenilmiş ve o da sefer yapılacağı zaman Fars bölgesine geçip tekrar Basra’ya dönmüştür.⁶³

‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş Tevvec’e yerleştikten sonra emrindeki birliklerle vakit kaybetmeden seferler düzenlemeye başlamıştır. Bu doğrultuda önce Şebîr ve Setûc kaleleri fethedilmiştir. Daha sonra Şîrâz yakınlarındaki Sâbûr’a bağlı Hürra,⁶⁴ Kâzerûn⁶⁵ ve Nevbendicân/Nevbencân⁶⁶ fetihleri gerçekleştirilmiştir. Hz. ‘Ömer’in hilâfetinin son zamanlarında ise ‘Osmân ile Ebû Mûsâ’nın birlikleri birleşerek Erdeşîr-i Hürra bölgesinde yer alan Errecân⁶⁷ ve Şîrâz’ı⁶⁸ sulh yoluyla fethetmişlerdir. Yine bu birlikler

⁶¹ eṭ-Ṭaberî, *Târîḥ*, 4:53; İbnü'l-Eşîr, *el-Kâmil*, 2:377-378; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, 10:37.

⁶² Hâlife b. Ḥayyât, *Târîḥ*, 149, 152. Ayrıca bkz. el-Belâzurî, *Futûḥ*, 112, 546; Kudâme b. Ca’fer, *Kitâbu'l-Ḥarâc*, 387.

⁶³ el-Belâzurî, *Futûḥ*, 546. Ayrıca bkz. Kudâme b. Ca’fer, *Kitâbu'l-Ḥarâc*, 388.

⁶⁴ Hürra, Fars bölgesinin en küçük kısmı olan Sâbûr’a bağlı bir şehirdir. Bkz. Üstündağ, “İslâm Hâkimiyetinin Başlangıcından Selçukluların Gelişine Kadar Fars Bölgesi (Siyasî ve Sosyokültürel Tarihi)”, 24.

⁶⁵ Kâzerûn o dönemde Mecüsîlerin ana merkezlerinden biri olup 4./10. yüzyılda bile iki önemli âteşkedeye ev sahipliği yapmaktaydı. Ayrıca şehre yarım fersah mesafede Zerdüştler tarafından dünyanın merkezi olarak kabul edilen bir kubbe inşa edilmiş ve her sene bu kubbe etrafında şöenler düzenlenmiştir. Bkz. Üstündağ, “İslâm Hâkimiyetinin Başlangıcından Selçukluların Gelişine Kadar Fars Bölgesi (Siyasî ve Sosyokültürel Tarihi)”, 30.

⁶⁶ Nevbendicân/Nevbencân, Mamasânî bölgesinin önemli yerleşim birimleri arasında kabul edilmiştir. Şehrin kurucusunun Sâsânî hükümdarı 1. Şâpûr olduğu rivayet edilmektedir. Şîrâz-Ḥûzistan arasında bir menzil olarak görülen şehir, fethini müteakiben Müslüman orduların harekât merkezi haline getirilmiştir. Bkz. Üstündağ, “İslâm Hâkimiyetinin Başlangıcından Selçukluların Gelişine Kadar Fars Bölgesi (Siyasî ve Sosyokültürel Tarihi)”, 31.

⁶⁷ Ticaret yollarının keşişme noktasında yer alan Errecân, kendisiyle aynı ismi taşıyan bölgenin en büyük şehridir. Güzel evleri kadar yeraltındaki bodrumları ve kilerleriyle de meşhur olmuş, zamanla Fars bölgesinin en mamur yerlerinden biri haline gelmiştir. Bkz. Üstündağ, “İslâm Hâkimiyetinin

tarafından aynı bölgede fethedilen ve cizye karşılığında halkının eski topraklarında yaşamasına müsaade edilen diğer bir yer ise Sīnīz⁶⁹ olmuştur. Akabinde yoluna devam eden ‘Osmān, halkına eman vermek suretiyle Cennābe kalesini ve bölgenin dinî merkezi olan Darābcird’i⁷⁰ fethetmiştir. Cehrem’de⁷¹ Müslümanlarla savaşmak üzere bir ordu toplanmasına rağmen ‘Osmān onları da mağlup etmiş, ardından Darābcird’dekine benzer bir antlaşmayla Fesā’nın⁷² fethini gerçekleştirmiştir.⁷³

‘Osmān b. Ebi’l-‘Āş’ın Hz. ‘Ömer’in son günlerinde ya da vefatını takip eden birkaç gün içinde yani hicrî 23. yılının sonu veya 24’ün başında (644) çıkmış olduğu diğer bir sefer ise Sābūr⁷⁴ üzerinedir. Şehirde yaşayan halkı Müslümanlardan korkar bir halde bulan ‘Osmān, kimsenin öldürülmemesi ve esir alınmaması, herkese zimmî statüsü verilerek vergilerin geciktirilmeden ödenmesi şartı ile sulh antlaşması yapmıştır.⁷⁵ Yine Sābūr’un fethiyle yakın zamanlarda gerçekleşen diğer bir sefer de İştahr⁷⁶

Başlangıcından Selçukluların Gelişine Kadar Fars Bölgesi (Siyasî ve Sosyokültürel Tarihi)”, 59, 61-62.

⁶⁸ Şīrāz, Fars idarî bölgesinin ortasında olup denizden yaklaşık 1600 metre yükseklikte ve Zağros dağları arasındaki bir düzlükte yer almaktadır. Basra/Fars Körfezi’ni kuzeyde İsfahān, Kum, Hemedān ve Rey, doğuda Yezd ve Kirmān gibi şehirlere bağlayan tarihî ticaret yolu üzerindedir. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, “Şīrāz,” *DİA*, 39:182.

⁶⁹ Sīnīz, Mehrūbān’ın yukarı kısmında yer almakta olup denize yarım fersah mesafededir. Mehrūbān’a göre daha büyük olmasına rağmen ekonomik açıdan o kadar önemli bir rol oynamamıştır. Şehirdeki limanın büyük tekneleri barındıracak ölçekte olmaması burada çok fazla mal yüklemesi veya boşaltımı yapılamamasına neden olmuştur. Üstündağ, “İslām Hâkimiyetinin Başlangıcından Selçukluların Gelişine Kadar Fars Bölgesi (Siyasî ve Sosyokültürel Tarihi)”, 63-64.

⁷⁰ Sāsāniler döneminde hem askerî hem de siyasi açıdan önemli görülmüş Darābcird bölgesiyle aynı ismi taşıyan ve bu bölgede yer alan bir şehir. Bkz. Üstündağ, “İslām Hâkimiyetinin Başlangıcından Selçukluların Gelişine Kadar Fars Bölgesi (Siyasî ve Sosyokültürel Tarihi)”, 52-54.

⁷¹ Darābcird bölgesi içerisinde yer alan Cehrem, Simkân’ın güneyinde, Kārzīn’in doğusunda, Şīrāz’ın güneydoğusunda, Fesā’nın güneyinde yer almıştır. Elburz Dağ’ının eteğindeki şehir Darābcird, Fesā, ve Şīrāz’dan önce imar edilmiştir. Tarih boyunca pek çok defa saldırıya ve tahribe uğrayıp yağmalandığı için bir yerleşim merkezi olarak gelişememiştir. Bkz. Üstündağ, “İslām Hâkimiyetinin Başlangıcından Selçukluların Gelişine Kadar Fars Bölgesi (Siyasî ve Sosyokültürel Tarihi)”, 52-53.

⁷² Şīrāz’ın doğusunda yer alan ve yüzölçümü bakımından Şīrāz’a yakın olan Fesā, üçgen şeklinde inşa edilmiştir. İslām öncesi dönemde Mecūsîlerin yoğun bir şekilde yaşadığı bölgede, çok sayıda âteşkede bulunmaktaydı. Bu inanca sahip olan yerli halk, Müslümanlara karşı direnerek kutsal mabedlerini korumaya çalışmışlardır. Bkz. Üstündağ, “İslām Hâkimiyetinin Başlangıcından Selçukluların Gelişine Kadar Fars Bölgesi (Siyasî ve Sosyokültürel Tarihi)”, 54-55.

⁷³ el-Belāzurî, *Futūh*, 546-547; Kudāme b. Ca’fer, *Kitābu’l-Ĥarāc*, 388.

⁷⁴ Sābūr doğuda Rāmhürmüz, kuzeyde Kohkiluye, doğuda Furzuk ve güneyde Errecān ile çevrelenmişti. Dağlık bir bölgede yer almasından dolayı dış etkenlerden korunurdu. Bkz. Üstündağ, “İslām Hâkimiyetinin Başlangıcından Selçukluların Gelişine Kadar Fars Bölgesi (Siyasî ve Sosyokültürel Tarihi)”, 25.

⁷⁵ el-Belāzurî, *Futūh*, 547; Kudāme b. Ca’fer, *Kitābu’l-Ĥarāc*, 389.

⁷⁶ İştahr, Mecūsîlerin yaptığı ilk üç âteşkededen birine ev sahipliği yapmaktaydı. Sāsānî İmparatorluğu’na adını veren Sāsān da bu tapınağın başrahibiydi. Müslümanların akınları karşısında direnemeyen son Sāsānî hükümdarı 3. Yezdicird ise başkent Medāin’den kaçarak bu şehre sığınmıştı. Bkz. Recep Uslu, “İştahr,” *DİA*, 23:202.

üzerinedir. İki ordu Cür/Gür⁷⁷ şehrinde karşı karşıya gelmiş ve savaş Müslümanların zaferiyle sonuçlanmıştır. Neticede Cür ve İştahr şehirleri fethedilmiş, halkları ile cizye vermeleri karşılığında zımmet anlaşması yapılmıştır.⁷⁸

Hicrî 17 (638) yılında Hz. ‘Ömer tarafından İştahr bölgesinin fethiyle görevlendirilen ‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş, yaklaşık beş yıllık bir süreçte (19-24/640-644) görevlendirildiği bölgenin sınırlarını da aşarak neredeyse Fars bölgesinin tamamına yakın bir kısmının fethi ve İslamlaşması yolunda büyük gayret sarf etmiştir. Önce kardeşi Hâkem b. Ebi'l-‘Âş eliyle başladığı faaliyetlerine bir müddet sonra kendisi de bizzat iştirak etmiş, hatta yaz aylarını seferde geçirerek kısa süre içerisinde bölgeye giden komutanların en önde gelen isimlerinden biri olmuştur.

5. Hz. ‘Osmân Dönemindeki Faaliyetleri

‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş, Hz. ‘Ömer tarafından atandığı Bahreyn valiliği görevine Hz. ‘Osmân döneminin ilk 6 yılında da devam etmiş ancak hicrî 29 yılına (649-650) gelindiğinde Ebû Mūsâ el-Eş‘arî ile birlikte halife tarafından azledilmiştir. Bu tarihten sonra Ebû Mūsâ'nın yerine atanan ‘Abdullâh b. ‘Âmir, Basra ile birlikte Bahreyn'den de sorumlu olmuştur.⁷⁹ Görevden alınış nedeni ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmayan ‘Osmân,⁸⁰ yaklaşık 15 yıl boyunca Bahreyn valiliği görevini sürdürmüş ve bu süreçte bölgedeki fetih faaliyetlerine aralıksız devam etmiştir.

Hz. ‘Osmân dönemindeki fetihler sırasında ‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş'ın ismine rastlanılan ilk yer Sâbûr şehrinin ikinci defa fethidir. Şehirde yaşayan halkın Müslümanlarla yapmış olduğu anlaşmayı bozması üzerine hicrî 26 (646-

⁷⁷ Erdeşir-i Hurra bölgesinin merkezi olan Cür/Gür, Sâsânî hükümdarlarının yaşadığı bir şehir olup 1. Erdeşir tarafından inşa edilmişti. Dört tarafı dağlarla çevrili, ortasında da nehir sularının oluşturduğu bir göl bulunmakta idi. 1. Erdeşir önce buradaki suların bir kısmını tahliye ettirmiş, akabinde de dairesel planlı bir şehir vücuda getirterek etrafını savunma hendekleriyle çevreletmişti. Bkz. Üstündağ, "İslâm Hâkimiyetinin Başlangıcından Selçukluların Gelişine Kadar Fars Bölgesi (Siyasî ve Sosyokültürel Tarihi)", 33, 36.

⁷⁸ et-Taberî, *Târîh*, 4:175-176; İbnü'l-Eşir, *el-Kâmil*, 2:439-441. Ayrıca bkz. Hâlife b. Hâyyât, *Târîh*, 152; İbn Keşir, *el-Bidâye*, 10:172-173.

⁷⁹ Hâlife b. Hâyyât, *Târîh*, 161; et-Taberî, *Târîh*, 4:266; İbnü'l-Eşir, *el-Kâmil*, 2:491; İbn Keşir, *el-Bidâye*, 10:230.

⁸⁰ Murat Akarsu, Hz. ‘Osmân zamanında Hemedân bölgesi fetihleriyle uğraşan Ebû Mūsâ el-Eş‘arî'nin azledilmesinden sonra, Kufeli ve Basralı askerler arasında ganimet paylaşımı konusunda sorunlar yaşandığını, halifenin bu yüzden Ebû Mūsâ'yı Basra valiliğinden uzaklaştırırken (29/649), ‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş'ı da Fâris valiliğinden aldığını ve bu iki görevi Umeyye kabilesine mensup dayısının oğlu Abdullâh b. ‘Âmir'de topladığını belirtmektedir. Ancak ilk dönem kaynaklara bakıldığında böyle bir bilgiye rastlanılmamıştır. Muhtemeldir ki vali atama politikaları gereği Hz. ‘Osmân, Ebû Mūsâ ile uzun yıllar beraber mücadele eden ve belki de yakın arkadaşlığı bulunan ‘Osmân'ı da görevden uzaklaştırma gereği hissetmiştir. Bkz. Murat Akarsu, *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman (Katline Sessiz Kalınan Halife)*, 50.

647) yılında Sâbūr, Ebū Mūsā ve ‘Osmân’ın komuta ettiği birlikler tarafından savaş yoluyla yeniden fethedilmiştir.⁸¹ Benzer bir durum İştahr için de söz konusu olmuş ve yerli halkın Müslümanlarla yapmış oldukları anlaşmaya sadık kalmaması üzerine hicretin 27. (647-648) senesinde şehrin ikinci defa fethi yine ‘Osmân b. Ebi’l-‘Âş tarafından gerçekleştirilmiştir.⁸²

‘Osmân b. Ebi’l-‘Âş, Bahreyn valiliği görevinden ayrıldıktan sonra Basra’ya yerleşmiş, hatta gelirken yanında istihbarat görevlisi Ebū Şufra’yı da getirmiş ve o da kendisiyle birlikte burada ikamet etmeye başlamıştır.⁸³ Basra’ya geldikten sonra ailesiyle birlikte yaşamak için bir ev yapmış ve kısa sürede şehrin eşrafından biri haline gelmiştir.⁸⁴ Hz. ‘Osmân tarafından hicretin 29. yılında (649-650) gerçekleştirilen Mescid-i Nebevî’yi genişletme faaliyetleri⁸⁵ sırasında mescidin yakınındaki evi halife tarafından istimlak edilmiş ve karşılığında kendisine Basra’dan bir arsa verilmiştir. Çorak bir yer olan ve sonraki zamanlarda kendi ismiyle şöhret bulan el-Ubulle’deki Şattu ‘Osmân (‘Osmân Körfezi/Sahili) adındaki bu arsayı ‘Osmân ihya etmiştir.⁸⁶ Hz. ‘Osmân kuşatma altındayken (Zilka’de-Zilhicce 35/Mayıs-Haziran 656) Basra’dan çıkıp yanına gelmiş ve savaşmak istediğini ona arz etmiş fakat halife kabul etmemiştir. Bunun üzerine Hz. ‘Osmân’dan müsaade alarak tekrar Basra’ya dönmüştür.⁸⁷

6. Vefatı, Şahsiyeti ve İlmî Yönü

Bahreyn valiliğinden sonra âdeta tarih sahnesinden çekilen ‘Osmân b. Ebi’l-‘Âş, Mu‘aviye b. Ebî Sufyân dönemine denk gelen hicrî 50 ya da 51 (670-671) yılında yaklaşık 67-68 yaşlarında iken Basra’daki evinde vefat etmiştir.⁸⁸ O dönemde cenazelere koşar adım gidilirken, ‘Osmân öldüğünde ona olan hürmetlerinden ve üzüntülerinden dolayı insanlar normal bir

⁸¹ el-Belâzurî, *Futûh*, 547; Kudâme b. Ca’fer, *Kitâbu’l-Ĥarâc*, 389. Ayrıca bkz. Ĥalîfe b. Ĥayyât, *Târîh*, 158-159; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, 10:224.

⁸² eĥ-Taberî, *Târîh*, 4:175-176, 257; İbnu’l-Eşîr, *el-Kâmil*, 2:439-441, 486; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, 10:172-173, 227. Ayrıca bkz. ed-Dîneverî, *el-Aĥbâru’ĥ-Tıvâl*, 139.

⁸³ İbn Sa’d, *Ĥabaĥât*, 8:70, 9:39; İbn Rusteh, *el-A’lâku’n-Nefîse*, 205-206; Ebū Nu’aym el-İşfahânî, *Ma’rifetu’s-Şahâbe*, 4:1962.

⁸⁴ İbn Sa’d, *Ĥabaĥât*, 8:70, 9:39; Ebū Nu’aym el-İşfahânî, *Ma’rifetu’s-Şahâbe*, 4:1962.

⁸⁵ Ĥalîfe b. Ĥayyât, *Târîh*, 163; eĥ-Taberî, *Târîh*, 4:267.

⁸⁶ İbn Sa’d, *Ĥabaĥât*, 8:70, 9:39; el-Belâzurî, *Futûh*, 490-491, 504. el-Belâzurî bu rivayetin yanı sıra söz konusu toprağın ‘Osmân’a ait Taif’teki başka bir arsaya karşılık olarak halife tarafından verildiğiyle ilgili başka bir haber de aktarmaktadır. Bkz. el-Belâzurî, *Futûh*, 504.

⁸⁷ el-Belâzurî, *Ensâb*, 3:602.

⁸⁸ Ĥalîfe b. Ĥayyât, *Ĥabaĥât*, 53, 183; Ebū Nu’aym el-İşfahânî, *Ma’rifetu’s-Şahâbe*, 4:1962; İbnu’l-Eşîr, *el-Kâmil*, 3:324; el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl fî Esmâ’i’r-Ricâl*, 19:409; ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ’*, 2:2657; ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 2:523; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, 11:218; İbn Ĥacer, *el-İşâbe*, 6:388.

şekilde yürümüşler ve cenaze töreninde böyle davranılan ilk kişi o olmuştur.⁸⁹

Yalnızlığı ve uzlet hayatını sevdiği, abartılı miktarda bir servete sahip olmasa da hali vakti yerinde olduğu ve çokça sadaka vermek suretiyle insanlara yardımda bulunduğu söylenen⁹⁰ ‘Osmân, kendinden sonra Basra’da güzel bir nesil bırakmıştır. Evlatları İbn Sa’d’ın yaşadığı döneme kadar (230/845) şehirde ikamet etmeye devam etmiş ve büyük hürmet görmüşlerdir. Ondan gelen neslin zaman içerisinde gelirleri, malları ve çocukları çoğalmıştır.⁹¹ Basra’daki Bâbu ‘Osmân (‘Osmân kapısı)⁹² ve Süku ‘Osmân (‘Osmân çarşısı) ona nisbet edilerek bu adı almıştır. Oturduğu ev Dârulbeydâ’ (Beyaz ev/konak) adı ile meşhur olmuş ve şehirde ona ait bir ev daha olduğu rivayet edilmiştir.⁹³

‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş’ın tekrarlarıyla birlikte yaklaşık 50 civarında rivayeti hadis kaynaklarında yer almaktadır.⁹⁴ Bu kaynakların en meşhurları arasında el-Buḥārî (ö. 256/870), İbn Mâce (ö. 273/887), Ebü Dâvüd (ö. 275/889) ve en-Nesâî (ö. 303/915) gibi isimler yer almaktadır. Örneğin Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) *el-Musned*’inde ondan 34 rivayete yer vermiştir.⁹⁵ Kendisinden el-Ḥasen el-Başrî (ö. 110/728), Sa’îd b. el-Museyyeb (ö. 94/713), Muḥammed b. Sîrîn (ö. 110/729), Mûsâ b. Ṭalḥa b. ‘Ubeydillâh (ö. 103/721-22), Nâfi‘ b. Cubeyr b. Muṭ‘im (ö. 99/717-18), Muṭarrif b. ‘Abdillâh b. Şiḥḥîr (ö. 95/713-14) ve kardeşinin oğlu Yezîd b. Ḥakem b. Ebi'l-‘Âş (ö. ?) gibi meşhur tâbîiler hadis rivayet etmiştir.⁹⁶ Yine adı kendilerinden az sayıda fetva nakledilmiş sahâbiler arasında zikredilen⁹⁷ ‘Osmân’ın hac, oruç ve kadınların özel halleri ile ilgili görüşleri ilk kaynaklara yansımıştır.⁹⁸

⁸⁹ İbn Rusteh, *el-A’lâku’n-Nefise*, 193.

⁹⁰ Ebü Nu’aym el-İşfahânî, *Ma’rifetu’s-Şaḥâbe*, 4:1962.

⁹¹ İbn Sa’d, *Ṭabakât*, 9:39.

⁹² el-Belâzurî, *Futūḥ*, 491.

⁹³ Ebü Nu’aym el-İşfahânî, *Ma’rifetu’s-Şaḥâbe*, 4:1962. Ayrıca bkz. Ḥalîfe b. Ḥayyât, *Ṭabakât*, 183.

⁹⁴ Asrî Çubukcu, “Osman b. Ebü'l-‘Âş,” *DİA*, 33:464.

⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 12:509-512 (no: 16221-16234), 13:540-546 (no: 17823-17842).

⁹⁶ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 19:409-412. Ayrıca bkz. Ebü Nu’aym el-İşfahânî, *Ma’rifetu’s-Şaḥâbe*, 4:1962; ez-Zehebî, *Siyer*, 2:2657; ez-Zehebî, *Târîḫu'l-İslâm*, 2:523; İbn Hacer, *el-İşâbe*, 6:388; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 3:66.

⁹⁷ İbn Hâzım, *el-İḥkâm fî Uşûli'l-Aḥkâm*, 5:152; İbn Kayyım el-Cevziyye, *İlâmu'l-Muvaḥḩîm ‘an Rabbi'l-‘Âlemîn*, 2:20. İlk dönem kaynaklardan teyit edemesek de Rahmi Yaran ‘Osmân b. Ebi'l-‘Âş’ı fakih sahâbiler arasında zikretmektedir. Bkz. Rahmi Yaran, “Düğün,” *DİA*, 10:16.

⁹⁸ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Muşannef*, 1:313 (no: 1201-1202), 4:67-68 (no: 6987), 206 (no: 7505); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 3:561 (no: 8956), 4:28 (no: 9074), 5:100 (no: 12805), 245 (no: 13667), 6:264 (no: 17728), 592 (no: 19630).

Sonuç

Hicretin 9. yılı Ramazan ayında (Aralık 630-Ocak 631) Hz. Peygamber'in huzuruna gelen Taifli Şakîfoğulları heyetinin bir üyesi olarak tarih sahnesine çıkan 'Osmân b. Ebi'l-'Âş'ın, eldeki rivayetler doğrultusunda hem söz konusu heyetin hem de kabilesinin ilk Müslümanları arasında yer aldığı söylenebilir. Görüşmeler sırasında heyet üyelerinden gizli bir şekilde Allah Resulü, Hz. Ebû Bekr ve Ubeyy b. Ka'b ile bir araya gelmesi ve onlardan İslam diniyle Kur'an hakkında bilgiler alarak Müslüman olup bunu da bir müddet gizli tutması dikkat çekicidir. Yapılan görüşmeler neticesinde Taiflilerin kendi kabilelerinden bir emîr talep etmeleri üzerine takdirini kazandığı Hz. Peygamber tarafından şehre vali olarak atanması ve sonrasında kabilesinin İslam dinini öğrenip kabullenmesi için büyük çaba sarf etmesi ise Allah Resulü'nün ne kadar isabetli bir tercihte bulunduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Hz. Ebû Bekr döneminde Taif valiliği görevine devam eden 'Osmân'ın, İslam toplumunun büyük bir yıkım tehdidiyle karşı karşıya kaldığı irtidat hareketleri sürecinde ilk olarak kendi kabilesinin dinden dönmesine engel olarak Müslümanlar adına büyük bir avantaj sağladığı görülmektedir. Daha sonra evvela kendi sorumluluk bölgesinde, akabinde de Yemen'in Şenüe mevkiinde baş kaldıran Ezd, Becîle ve Hâs'am kabilelerine mensup isyancılar ile mücadele ederek Müslümanları dağılmanın eşliğinden döndüren önemli aktörlerden biri haline gelmiştir.

Hz. 'Ömer'in ilk iki senesinde Taif valiliğini sürdüren 'Osmân b. Ebi'l-'Âş, kaynaklara yansıdığı kadarıyla bu süreçte kayda değer bir faaliyet icra etmemiştir denilebilir. Ancak beş yıllık Taif valiliğinden sonra halife tarafından Bahreyn bölgesine görevlendirilmesi, onun için yeni bir başlangıç olmuştur. Nitekim önce el-Cezîre bölgesinin fethinde akabinde de Fars coğrafyasına düzenlenen seferlerde etkin rol alması, ona İslam coğrafyası dışında da mücadele imkânı vermiştir. Bu doğrultuda stratejik öneme sahip Ebr-i Kāvân (Keşm) adası ve Tevvec ile başlayan fetih faaliyetleri; Hurra, Kâzerün, Nevbendicân/Nevbencân, Errecân, Şîrâz, Sînîz, Darâbcird, Sâbûr, Cûr ve İştâhr gibi önemli şehirlerle geniş bir bölgede devam etmiş, böylelikle Fars bölgesinin fethi ve İslamlaşması için mücadele eden büyük komutanlardan biri olarak adını tarihe yazdırmıştır.

Hz. 'Ömer'den sonra halifelîğe seçilen Hz. 'Osmân'ın ilk altı yılında da Bahreyn valiliğine devam eden 'Osmân'ın, bu dönemde tekrardan fetih faaliyetleri içerisinde yer aldığı, Sâbûr ve İştâhr bölgelerinde çıkan

isyanların bastırılması ve bu suretle bölge halkının direncinin kırılıp İslam’ın bölgede kalıcı hale gelmesi için büyük çaba sarf ettiği görülmektedir. Fakat hicrî 29 yılına (649-650) gelindiğinde neden gösterilmeksizin halife tarafından görevinden azledilmesi, hayatının akışını değiştirmiş ve bu tarihten sonra ailesiyle birlikte Basra’da yaşamaya başlamıştır. Bu süreçte görevden alınışını bir onur meselesi haline getirmeyip kendi köşesine çekilerek sakin bir hayat sürmeye çalıştığı söylenebilir. Bununla beraber isyancılar tarafından kuşatma altına alınan Hz. ‘Osman’ı (Zilka‘de-Zilhicce 35/Mayıs-Haziran 656) savunmak için Basra’dan çıkıp Medine’ye gelmiş, ancak halifenin isteği üzerine herhangi bir şey yapamadan Basra’ya dönmek zorunda kalmıştır.

Bahreyn valiliğinden sonra Hz. ‘Osman için Medine’ye gelmesi hariç âdeti tarih sahnesinden çekilen ‘Osman b. Ebi’l-‘Aş’ın, kalan ömrünü sükunet içerisinde sürdürdüğü ve ailesiyle birlikte ondan gelen nesillerin Basra’nın eşrafı arasında yer aldığı müşahede edilmektedir. Ayrıca zaman zaman Hz. Peygamber’den hadis naklinde bulunduğu ve bunların meşhur tâbiiler vasıtasıyla rivayet edildiği, az miktarda da olsa fetva veren sahabilerden biri olup görüşlerinin ilk kaynaklarda referans kabul edildiği tespit edilmiştir.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest:

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support:

Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

YZ Kullanım Beyanı / Declaration of AI use:

Yazar, bu çalışmayı oluştururken yapay zeka destekli teknolojileri kullanmadığını beyan etmiştir. / The author declared that no AI-assisted technologies were used in the creation of this article.

KAYNAKÇA

- ‘Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr es-Şan‘ânî. *el-Muşannef*. Tah. Habîburrahmân el-A‘z amî. 12 c. Beyrût: el-Meclisu’l-‘İlm, 1390-1403/1970-1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Musned*. Şrh. Ahmed Muhammed Şâkir. 20 c. Kâhira: Dâru’l-Hadîs, 1416/1995.
- Akarsu, Murat. *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman (Katline Sessiz Kalınan Halife)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

- Algül, Hüseyin. "Ezd (Benî Ezd)." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 12:46-47. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Algül, Hüseyin. "Has'am (Benî Has'am)." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 16:281-282. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Aycan, İrfan. "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (1997): 119-141.
- Aycan, İrfan. "Sakîf Kabilesi ve Taif Şehrine İslâm Tarihi Açısından Bir Bakış." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (1993): 209-235.
- el-Belâzurî, Ebu'l-Hasen Aḥmed b. Yaḥyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbu'l-Esrâf*. Tah. Suheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli. 13 c. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- el-Belâzurî, Ebu'l-Hasen Aḥmed b. Yaḥyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Futûḥu'l-Buldân*. Tah. 'Abdullâh Enîs et-Ṭabbâ'-Umer Enîs et-Ṭabbâ'. Beyrût: Muessesetu'l-Ma'ârif, 1407/1987.
- el-Buḥârî, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. İsmâ'îl. *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*. Beyrût/Dimaşq: Dâru İbn Keşir, 1423/2002.
- Çubukcu, Asri. "Osman b. Ebü'l-Âs." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 33:464. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- ed-Dîneverî, Ebû Ḥanîfe Aḥmed b. Dâvûd. *el-Aḥbârü't-Tivâl*. Tah. 'Abdulmun'im 'Âmir. Kâhira: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabî, 1380/1960.
- Ebû Nu'aym el-İşfahânî, Aḥmed b. 'Abdillâh b. İshâk. *Ma'rifetu's-Şaḥâbe*. Tah. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azâzî. 6 c. Riyâd: Dâru'l-Vaṭan, 1419/1998.
- Ebu'l-Ferec el-İşfahânî, 'Ali b. el-Ḥuseyn. *Kitâbu'l-Egânî*. Tah. İḥsân 'Abbâs-İbrâhîm es-Se'âfin-Bekr 'Abbâs. 25 c. Beyrût: Dâru Şadır, 3. Basım, 1429/2008.
- Fayda, Mustafa. "Becîle (Benî Becîle)." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 5:287. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ḥalîfe b. Ḥayyât, Ebû 'Amr. *Kitâbu't-Ṭabaḳât*. Nşr. Ekrem Ḍiyâ' el-'Umerî. Bağdâd: Maṭba'atu'l-'Ânî, 1387/1967.
- Ḥalîfe b. Ḥayyât, Ebû 'Amr. *Târîḥu Ḥalîfe b. Ḥayyât*. Tah. Ekrem Ḍiyâ' el-'Umerî. Riyâd: Dâru Ṭaybe, 2. Basım, 1985.
- İbn 'Abdiberr, Ebû 'Umer Cemâluddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muḥammed en-Nemerî. *el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Aşḥâb*. Tah. 'Ali Muḥammed el-Bicâvî. 4 c. Beyrût: Dâru'l-Cil, 1413/1992.
- İbn 'Abdirabbih, Ebû 'Ömer Şihâbuddîn Aḥmed b. Muḥammed. *el-İḳdu'l-Ferîd*. Tah. Mufîd Muḥammed Ḳumayḥa. 9 c. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1404/1983.
- İbn Ebî 'Âşım, Ebû Bekr Aḥmed b. 'Amr b. eḍ-Ḍaḥḥâk b. Maḥled eş-Şeybânî. *el-Âḥâd ve'l-Mesânî*. Tah. Bâsim Fayşal Aḥmed el-Cevâbire. 6 c. Riyâd: Dâru'r-Râye, 1411/1991.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muḥammed b. İbrâhîm. *el-Muşannef*. Tah. Ebû Muḥammed Usâme b. İbrâhîm b. Muḥammed. 15 c. Kâhira: el-Fârûḳu'l-Hadîseti li't-Ṭibâ'a ve'n-Neşr, 1429/2008.

- İbn Ḥabīb, Ebū Ca'fer Muḥammed. *Kitābu'l-Muḥabber*. Nşr. Eliza Lichtenstadter. Haydarābād: Dāiratu'l-Ma'ārifil-Osmāniyye, 1361/1942.
- İbn Ḥacer, Ebu'l-Faḍl Şihābuddīn Aḥmed b. 'Alī b. Muḥammed el-'Asḳalānī. *el-İşābe fī Temyizi's-Şahābe*. Tah. Tāhā Muḥammed ez-Zeynī. 13 c. Ḳāhira: Mektebetu İbn Teymiyye, 1414/1993.
- İbn Ḥacer, Ebu'l-Faḍl Şihābuddīn Aḥmed b. 'Alī b. Muḥammed el-'Asḳalānī. *Tehzību't-Tehzīb*. Tah. İbrāhīm ez-Zeybek-Ādil Murşid. 4 c. Beyrūt: Muessetu'r-Risāle, 1416/1995.
- İbn Ḥazm, Ebū Muḥammed 'Alī b. Aḥmed b. Sa'īd el-Endelusī. *el-İḥkām fī Uşūli'l-Aḥkām*. Tah. Fevvāz Aḥmed Zemerlī-'Abdurrahmān Zemerlī. 8 c. Beyrūt: Dāru İbn Ḥazm, 1437/2016.
- İbn Ḥibbān, Ebū Ḥātim Muḥammed b. Ḥibbān b. Aḥmed et-Temīmī, *Kitābu's-Şikāt*. Nşr. Muḥammed 'Abdurreşid. 9 c. Ḳāhira: Dāiratu'l-Ma'ārifil-Osmāniyye, 1393-1403/1973-1983.
- İbn Hişām, Ebū Muḥammed 'Abdumelik. *es-Siretu'n-Nebeviyye*. Tah. 'Umer Abdusselām Tedmurī. 4 c. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-'Arabī, 3. Basım, 1410/1990.
- İbn Ḳayyim el-Cevziyye, Ebū 'Abdillāh Muḥammed b. Ebī Bekr b. Eyyüb. *İ'lāmu'l-Muvaḳḳi'in 'an Rabbi'l-Ālemīn*. Tsnf. Ebū 'Ubeyde Meşhūr b. Ḥasen Āl Selmān. Thrc. Ebū 'Umer Aḥmed 'Abdullāh Aḥmed. 6 c. Demmām : Dāru İbni'l-Cevzī, 1423/2002.
- İbn Keşīr, Ebu'l-Fidā' İmāduddīn İsmā'īl b. 'Ömer, *el-Bidāye ve'n-Nihāye*. Tah. 'Abdullāh b. 'Abdulmuḥsin et-Turkī. 21 c. Ḳāhira: Dāru Hecr, 1417-1419/1997-1999.
- İbn Rusteh, Ebū 'Alī Aḥmed b. 'Umer. *el-A'lāku'n-Nefīse*. Nşr. M. J. De Goeje. Leiden: E. J. Brill, 1892.
- İbn Sa'd, Ebū 'Abdillāh Muḥammed. *Kitābu't-Ṭabaḳāti'l-Kebīr*. Tah. 'Alī Muḥammed 'Umer. 11 c. Ḳāhira: Mektebetu'l-Ḥāncī, 1421/2001.
- İbnu'l-Eşīr, Ebu'l-Ḥasen 'İzzuddīn 'Alī b. Muḥammed. *el-Kāmil fī't-Tārīḫ*. Tah. Ebu'l-Fidā' 'Abdullāh el-Ḳādī. 11 c. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnu'l-Eşīr, Ebu'l-Ḥasen 'İzzuddīn 'Alī b. Muḥammed. *Usdu'l-Ġābe fī Ma'rifeti's-Şahābe*. Tah. 'Alī Muḥammed Mu'avviḍ-'Ādil Aḥmed 'Abdulmevcūd. 8 c. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Hadis." *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi (DİA)*, 15:27-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ḳudāme b. Ca'fer, Ebu'l-Ferec. *Kitābu'l-Ḥarāc ve Şinā'ati'l-Kitābe*. Nşr. Muḥammed Ḥuseyn ez-Zebidī. Bağdād: Dāru'r-Reşid li'n-Neşr, 1981.
- Küçük, Raşit. "İbn Ebû Āsım." *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi (DİA)*, 19:422-423. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- el-Mizzī, Ebu'l-Haccāc Cemāluddīn Yūsuf b. 'Abdirrahmān b. Yūsuf. *Tehzību'l-Kemāl fī Esmā'i'r-Ricāl*. Tah. Beşşār 'Avvād Ma'rūf. 35 c. Beyrūt, Muessetu'r-Risāle, 2. Basım, 1403/1983.

- Özgüdenli, Osman Gazi. "Şîraz." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 39:182-184. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Seccâdî, Şâdıķ. "İbn Ebi'l-‘Aş-ı Şekâfî." *Dâ'iratu'l-Ma'ârif-i Buzurg-i İslâmî (DMBİ)*, 2:677-678. Tahran: Merkez-i Dâ'iratu'l-Ma'ârif-i Buzurg-i İslâmî, 1374-1383.
- Şulul, Kasım. *Kur'ân Tarihi (Kaynaklar, Terim-Süreç Analizi, Kadîm Mushaflar)*. İstanbul: Siyer Yay., 2022.
- eṭ-Ṭaberânî, Ebu'l-Kâsım Suleymân b. Aḥmed. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. Tah. Ḥamdî 'Abdulmecîd es-Selefî. 25 c. Kâhira: Mektebetu İbn Teymiyye, tsz.
- eṭ-Ṭaberî, Ebü Ca'fer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd. *Târîḥu't-Ṭaberî Târîḥu'r-Rusul ve'l-Mulûk*. Tah. Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm. 11 c. Kâhira: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, 1387/1967.
- Uslu, Recep. "İstahr." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi DİA*, 23:202-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Üstündağ, Mehlika. "İslâm Hâkimiyetinin Başlangıcından Selçukluların Gelişine Kadar Fars Bölgesi (Siyasî ve Sosyokültürel Tarihi)". Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, 2023.
- el-Vâkıdî, Ebü 'Abdillâh Muḥammed b. 'Umer b. Vâkıd. *Kitâbu'l-Meğâzî*. Tah. Marsden Jones. 3 c. Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 3. Basım, 1404/1984.
- Wellhausen, Julius. *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*. Çev. Fikret Işıltan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1960.
- Yâķût el-Ḥamevî, Ebü 'Abdillâh Şihâbuddîn Yâķût b. 'Abdillâh. *Mu'cemu'l-Buldân*. 5 c. Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977.
- Yaran, Rahmi. "Düğün." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 10:15-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- ez-Zehebî, Ebü 'Abdillâh Şemsuddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Uşmân. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*. Tah. Ḥassân Abdulmennân. 3 c. Lubnân: Beytu'l-Efkâri'd-Duveliyye, 2004.
- ez-Zehebî, Ebü 'Abdillâh Şemsuddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Uşmân. *Târîḥu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. Tah. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 17 c. Beyrût: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1424/2003.
- "Hazırlanmakta Olan Tezler". Yüksek Öğretim Kurumu Başkanlığı Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp> (27.09.2024).